

¹ Erőhatóság a keresztény vallástanító főtulajdonsága. Kolozsvár, 1841.

² KerMagv 47(1912). 40.

³ Egy vasárnapi szent óra emléke a torockói unitária szent ekkleziában [...] tartott beszédében. Kolozsvár, 1863.

⁴ KerMagv 1(1861), 124, és 77(1971), 63.

⁵ KerMagv 7(1872), 265.

⁶ KerMagv 6(1871), 1.

⁷ Vö. KerMagv 1(1861), 142, és 3(1867), 235.

⁸ Legtöbbször temetéseken. Így pl. Gedő József felett 1855-ben, Fekete Pál felett 1862-ben; lásd még a háromszázados zsinatra (1868) írt imáját (megjelent a KerMagv 4[1868] 6.).

⁹ Nevezetesebbek: Gyöngyösi István, Albert János, Péterfi Sándor, Rédiger Géza, Derzsi Károly és mások.

EGY NÉVTELEN KÁTÉ 1845-BŐL

Channing, E. W. kátéja, Kriza János átdolgozásában

Kriza János a *Vadrózsák* gyűjtőjeként írta be nevét a magyar irodalom történetébe. Jelentős azonban mint az egyházi irodalom művelője is: a szétszórta megjelent s a még kiadatlan imák, prédikációk, tanulmányok és fordítások őrzik egyházi írói munkásságának emlékét.

1 Az 1870-es évek elején készült önéletrésében Kriza egyházi munkái közül megemlíti *A keresztény vallás elemei* c. kátét, mely, amint írja: „több kiadást ért, s minden iskolákban [unitárius] még némely más vallásúakéban is tanítattik az elemi osztályokban“¹.

A kátéről keveset tudunk. Történetére vonatkozó első adattal 1843-ban találkozunk, amikor is a Főtanács² az augusztus 29.—szeptember 2. napján tartott ülésén foglalkozott „Professor Kriza János aanak [atyánkfiának] Kis Káté, vagy vallás és erkölcsstan elemei“ című, kiadás engedélyezése végett benyújtott munkájával. A kátét megfelelőnek találta, és kinyomtatásához hozzájárult az „igazítandók kiigazításával“, melynek ellenőrzését a püspök és Egyházi Képviselő Tanács hatáskörébe utalta.³ Kriza rövid idő alatt elvégezte a kért igazításokat, és már október 31-én benyújtotta a nyomtatásra kész munkát; ennek felülvizsgálását E. K. Tanács Székely Sándor püspökhelyettesre⁴ bízta. A cenzor kedvező előterjesztésére E. K. Tanács 1843. december 31-én tartott ülésén a kiadást engedélyezte.⁵ A káté előttünk ismeretlen okból csak 1845-ben jelent meg *A keresztény vallás elemei kérdések és feleletekben az unitáriusok szerént*⁶ címen, a szerző nevének feltüntetése nélkül.

Ez a névtelen káté, mely úgy ment át a köztudatba, mint „Kriza kátéja“, egyházi irodalmunk egyik legolvasottabb munkája lett, és valóságos tankönyvként közel egy fél évszázadon át használták.⁷ Olvasottságára vall, hogy megjelenése óta 7 kiadást⁸ ért el, az utolsó 1939-ben jelent meg. Minden népszerűsége ellenére a kátéval érdemlegesen senki sem foglalkozott. S ha itt-ott meg is említették, az főként teológiai szemlélete miatt történt.

2 A káté szerzőjére nézve egyházi irodalmunkban nem alakult ki végleges állásfoglalás. Az 1843. évi Főtanácsi és E.K. Tanácsi jegyzőkönyvekben az engedélyezés végett benyújtott káté szerzőjeként Kriza János szerepel. Mégis mind a hét kiadása (ebből az 1845. és 1856. évi még Kriza életében) névtelenül jelent meg. Tudomásunk szerint Kovács István történetíró volt az első, aki az egyik 1846-ból származó egyháztörténeti tanulmányában a kátét Kriza munkájának nevezte.⁹ Jakab Elek, az első Kriza-életrajz írója¹⁰, és utána számos irodalom- és egyháztörténész¹¹ mind Kriza szerzősége mellett foglalt állást. Ezzel szemben egyházi irodalmunk jelenkori képviselőinek nagy többsége a kátét Channing művének tartja, melyet Kriza csupán átültetett magyar nyelvre.¹² A hetedik kiadás ismertetője az Unitárius Közlönyben¹³ szintén Channing kátéjáról beszél Kriza fordításában.

Érdekes, hogy Channing első magyar ismertetői: Szász Károly¹⁴ és Kovácsi Antal¹⁵ nem ismerik ezt a kátét, illetve előttünk ismeretlen okokból nem foglalkoznak vele. Kriza János a Channing válogatott művei I. kötetének előszavában¹⁶ azt írja, hogy tudomása szerint Channingnek nálunk csak egy művét közölték, azt is a Keresztény Magvetőben; a kátét azonban nem említi.

3 Channing Ellery Vilmos (1780—1842) az amerikai unitarizmus atyja volt, akit Emerson az amerikai egyház csillagának nevezett. Hivatásának élő lelkészként működött 40 éven át Bostonban (Federal Street-i egyházközségben). Élete és tudományos munkássága egybeforrott az unitárius reformáció ügyével. Kezdetben mint kongregacionalista lelkész a mérsékelt kálvinizmus híve volt; 1812-ben már a kongregacionalista egyház liberális szárnyának elismert vezetője; 1819-től pedig az unitarizmus vezéregyénisége és legnagyobb teológusa lett; mindvégig szabadelvű keresztény, legszívesebben így is nevezte magát. Termékeny író volt, számos kisebb dolgozata mellett mintegy 70 nagyobb munka képezi szellemi hagyatékát.¹⁷ Kátéja a kevésbé ismert kisebb művei közé tartozik; teológiai felfogása után ítélve a liberális kongregacionalista lelkészisége idején, 1813-ban írta és adta ki.

A felekezeti káté helyébe Channing kátéjával az egyetemes emberi és keresztény erkölcsökre való nevelés vonult be. Az egyházi dogmák és hitvallások helyett csak a *keresztény vallást* tanítja a szentírás, közelebbről az evangéliumok alapján, egyszerű, könnyen érthető formában. Kiindulópontja és alapja: *Isten*, a tökéletes jóság és szeretet, *akit mint Atyát imádunk*; a szentháromságot, mivel nem hitt benne, a kátéből kihagyta. Tanítása jellegzetesen emberközpontú; hisz az emberben, és szereti az embert; hirdeti a lélek nagyságát, jellemformáló erejét, közvetlen kapcsolatát Istennel és halhatatlanságát. Az unitárius felfogás szerint az embert értelme és lelkiismerete kormányozza, hogy Istenhez és önmagához méltó életet éljen. *Nevelési eszményképe Jézus*, akiben egy ember felett álló, de Istennek alárendelt tökéletes lényt, az Isten fiát tiszteli. Az Atya azért küldte őt a földre, hogy Isten gyermekeit megszabadítsa a tévelygéstől, nyomorúságtól, bűntől és haláltól. Tökéletes emberként élt a földön. Jót tett mindenkivel, betegeket gyógyított, vakoknak visszaadta látásukat, a tudatlanokat és szegényeket tanította, a halottakat feltámasztotta, és életét adta bűneink bocsánatáért. Halála után feltámadott, felment a mennyekbe, s ott éretünk imádkozik. Mé-

lyen emberi és kifejező Channing vallomása: „Szeretem Jézust lelkének és életének igazságaért s erkölcsi kiválóságaért.“

Channing sohasem tévesztette szem elől, hogy Isten gyermeke, akinek szól a káté tanítása, egy szabad erkölcsi tényező, nem pedig „egy darab viasz, amelyet bárki tetszése szerint alakíthat, nem egy darab kő, amelynek bárki érdeke és szeszélye szerinti alakot adhat, hanem egy élő, gondolkozó lény, aki a szívében levő elvek szerint cselekszik, önmaga választ jó és rossz, igazság és hamisság között“. Célunk sem lehet az, hogy „saját szellemünk bélyegét... reányomjuk az ifjú lelkekre, hanem az, hogy az ő gondolkozásukat ébresszük fel...; nem, hogy a mi szemünkkel lássanak, hanem, hogy folytonosan és vizsgálódva nézzenek a magukéval; nem, hogy egy határozott mennyiségű ismeretet adjunk nekik, hanem, hogy leheljük beléjük az igazság iránti forró szeretetet; ... hogy ébresszük fel bennük a lelkiismeretet, az erkölcsi ítélőtehetséget, hogy ők maguk ismerjék meg és fogadják el azt, ami örök, igaz és jó; ... nem, hogy mondjuk nekik, „az Isten jó, hanem segítsük arra, hogy lássák és érezzék az ő szeretetét mindenben, amit bennük és körülöttük munkál; nem, hogy beszéljünk nekik a Krisztus méltóságáról, hanem nyissuk fel benső szemüket az ő jellemének szépsége és nagysága előtt s ébresszük fel vágyukat hasonló erény iránt“¹⁸.

A bibliai bizonyítóhelyeket Channing mellőzi, és kerül minden olyan kérdést, ami vitára, türelmetlenségre vezetne. Ésszerű és humanista szellem hatja át kátéját, mely emberszeretetre és a világnak mint Isten művének megbecsülésére indít.

4 Kriza Jánost a kolozsvári főiskola indította el a haladás és az unitárius teológia szolgálatára. Az iskola híres tanárai — Molnos Dávid, Szabó Sámuel, Füzi János, Székely Miklós, Székely Sándor, Sylveszter György — a tiszta, meg nem alkuvó racionalizmust és optimista világnézetet hirdették.¹⁹ Elismerték az isteni kijelentést, de hangoztatták, hogy az nem terjedhet ki az élet minden körülményére. Az élet szövvényein keresztül „egyetlenegy mindenkori vezérünk a józan gondolkozás“²⁰. Tanították a nevelés fontosságát, a vallási türelmet, a vallás hivatását pedig a külső jólét és az erkölcsiség szolgálatában határozták meg. Kriza hazai teológiai iskolázottságát a német, francia és svájci tudományosság után az angol—amerikai unitárizmus megismerésével fejlesztette tovább. Különösen nagyra értékelte az angol unitárizmust, melynek racionalizmusa — megállapítása szerint — a legjózanabb középutat képviseli, „s megérdemelné, hogy a mi dermedtségünk az ők irodalmi beléletük által felvillanyoztassék“²¹.

Teológiai gondolkodásának további alakulására serkentőleg hatott Channing megismerése, akinek műveit áttanulmányozta és nagyra értékelte. Nem tudjuk megállapítani, hogy mikor és hol találkozott először az amerikai unitárius teológus műveivel. Feltételezhető, hogy már a berlini tanulmányai alatt, de valószínűbb, hogy Channing-munkához csak 1837 után juthatott Kolozsvárra, ahol Brassai Sámuel, Farkas Sándor, Jakab József és az angol könyv-társaság angol könyvekben gazdag gyűjteményei rendelkezésére állottak. De megismerhette Paget János Aranyosgyéresen lakó művelt angol unitárius közvetítésével is, akivel Kriza közeli kapcsolatot tartott fenn.²² Kétségtelen azonban, hogy már 1842 körül ismerte és le is fordította Channing kátéját. Teológiai alapállásuk rokonságával magyarázható az is, hogy Channing válogatott műveit 1870—

1881 között lefordította és 6 kötetben kiadásukról gondoskodott.²³ Egyházi irodalmunkban ez az egyedül álló vállalkozás jelentős szerepet játszott teológiánk megújulásában és a szabadelvű vallásos eszmék terjesztésében.

Hogy mi vezette Krizát a káté lefordítására, annak indokait nem ismerjük. A 19. században közismert volt kátéirodalmunk szegénysége és a deszi komplanációból folyó dogmatizmusa.²⁴ Egy új káté kiadása egyházunk állandó gondját képezte. Az 1837. évi Főtanács bizottságot küldött ki a különböző tankönyvek, köztük a káté kiadásának előkészítésére.²⁵ Két évvel később pedig, 1839-ben hozzáértő személyeket kért fel a káté megírására.²⁶ Krizát szintén foglalkoztatta ez a kérdés, míg végül Channing kátéjában megtalálta azt a felfogásával megegyező munkát, melyet átdolgozással alkalmasnak talált nemcsak vallásoktatási, hanem az új teológiai orientáció népszerűsítésére is.

5 A káté szerzőjére nézve végleges feleletet csak Channing és a Krizának tulajdonított káté²⁷ szövegének összehasonlítása alapján adhatunk.

Elements of religion and morality in the form of a catechism

A keresztény vallás elemei kérdések és feleletekben az unitáriusok szerint

I.

I.

Question. Who made you?

Ki teremtett téged?

- Answer.* 1. God made me.
2. He also made the sun, the moon, and the stars.
3. He made the sea and the dry land, the hills and the fields.
4. He made the grass, and the trees, and everything which grows upon the earth.
5. He made the beasts, the fishes, and the birds, and everything which has life.
6. God made all things in heaven and earth.

1. Engem az Isten teremtett.
2. Az Isten teremtette még a napot, a holdat és a csillagokat.
3. Ő teremtette a tengert és a szárazföldet, a folyóvizet, a halmokat és völgyeket.
4. Ő teremtette a füvet, fákat, és mindent, valami a földön tenyészik.
5. Ő teremtette a madarakat, a halakat, s minden egyéb állatokat, melyek élettel bírnak.
6. Az Isten teremtett minden látható és láthatatlan dolgokat mennyen és földön.

II.

II.

Q. What does God give you?

Mit adott néked az Isten?

- A.* 1. He gives me life and strength.
2. He gives me power to see and hear, to speak and move.
3. He gives me reason, and conscience, and the means of im-

1. Az Isten adott nékem életet, erőt és egészséget.
2. Ő adott nékem oly erőt, hogy látni és hallani, szagolni és ízlelni és tapintani képes vagyok,

proving in knowledge and goodness.

4. He gives me my kind parents, my teachers, my friends, and my home.
5. He gives me my food, and clothes, and quiet sleep.
6. He gives me the air which I breathe, and the pleasant light which shines around me.
7. God gives me all that I have.

azaz: ő adta nékem öt érzéke-
met.

3. Ő adott nékem olyt erőt, hogy mozoghatok, vagy is egy helyről más helyre mehetek. Ő adott olyt tehetséget, hogy beszélhetek, vagy is azt a mit érzek és gondolok, szavaimmal kifejezhetem.
4. Ő adott nékem okosságot és lelkiismeretet. Ő adott módokat és alkalmat arra, hogy értelmes, jó és boldog ember lehessenek.

III.

Ezekon kívül még mit adott és ad
néked az Isten?

1. Az Isten adta nékem jó szülői-
met, tanítóimat, barátimat és
édes hazámat.
2. Ő adja nékem az ételt, italt, ru-
házatot és a nyugtató álmot.
3. Ő adja nékem a levegőt, melyet
lehellek, s a szép világosságot,
melly fénylik körülöm.
4. Ő adta mind azt, valamit sa-
játomnak nevezek; a mi földi
életemet kellemessé és vidám-
má teszi.
5. Az Isten ad nékem, ha jól és
erkölcsösen élek, e földön lelki
nyugalmat, a jövő életben
pedig örök üdvességet és bol-
dagságot.

III.

Q. Does God always see you?

- A. 1. He sees me at all times, all
the night and all the day.
2. He sees me when I am alone,
when no other person sees me.
3. He knows all that I think and
all that I do.
4. He knows all that I want, and
hears me if I pray to Him for
his care and blessing.

IV.

Mit gondolsz: valljon lát-é téged az
Isten?

1. Engem az Isten lát minden
szempillantatban; a legsűrűbb
setétségben szintúgy lát, mint a
legtisztább napfényben.
2. Ő jól lát engem még akkor is,
midőn elrejtett magányban va-
gyok, midőn emberi szemek nem
ügyelnek-rám.

IV.

Q. How must you feel and act towards God?

- A. 1. *I must often think of God as my Father in Heaven, and must regard everything which I enjoy as his gift.*
2. *I must love Him better than I love any other being, and be happy to please and obey Him.*
3. *I must fear nothing so much as to offend Him.*
4. *I must never speak of Him in a careless manner, or take his name in vain.*
5. *I must pray to Him for what I need, especially in the morning and at night.*
6. *I must thank Him for what I receive, though it be not all that I wish.*
7. *I must bear patiently, and try to be better for the sickness and pain which He sees fit to bring upon me.*

V.

Mivel vagy köteles az Isten iránt?

1. *Köteles vagyok az Isten iránt azzal, hogy őtet úgy képzeljem, mint mennyei legjobb Atyámat, s a mivel csak bírok, mind az ő ajándékának tekintsem.*
2. *Kötelességem jobban szeretni az Istent mindennél, valamit csak szerethetek a világon; s azon érzésben lenni legnagyobb örömemet, hogy engedelmes vagyok szent akarátja iránt s kedves vagyok előtte.*
3. *Semmitől sem kell oly igen rettegnem, mint Isten ő Felségét valami képen megbántani; semmitől sem kell inkább őrizkednem, mint ő róla gondolatlan szólni; szent nevét hiába felvenni, káromolni, és esküdni.*

VI.

Mivel vagy még köteles az Isten iránt?

1. *Köteles vagyok az Istent imádni; a mik az életre és üdvösségre szükségesek, ő tőle kérni, ki-váltképen reggel és estve.*
2. *Köteles vagyok Istennek hálát adni mindenért, a mit kegyelméből vészek, ha szintén fájna is a mi rajtam történik.*
3. *Tartozom Istenben bizni; ő tőle a legjobbat várni mindenkor, ha kötelességemet hiven megtettem.*

4. Tartozom békével türni betegséget, fájdalmat, s minden nyomoruságot; az Isten bölcs akaratjának tekinteni a balsorsot, mellyel ő csak próbálni akarja gyermekét, ha igazán szereti-é ötöt Mennyei Szent Atyját.
5. Kötelességem rettegés nélkül várni halálomat; annak közelében is Istenbe remélni: mert a halál csak a gonosz embernek lehet rettenetes, az igaznak nem egyéb, mint az Atyához való menetel.

V.

Q. How must you feel and act towards those around you?

- A. 1. *I must love and obey my parents, and be thankful to them for the tender care they take of me.*
2. *I must treat with respect those who are older than myself.*
3. *I must love my brothers and sisters, and must be generous and affectionate to my companions.*
4. *I must forgive those who have injured me; and if I have injured any, I must ask their forgiveness.*
5. *I must pity the wretched, and be kind to the poor.*
6. *I must speak the truth, keep my promises, and never try to deceive by my looks, words, or actions.*
7. *I must be honest, and must take nothing which belongs to others.*
8. *I must not be cruel, and must not willingly give pain to anything which has life.*
9. *I must try to make all around me happy. God has given to all the power of doing good in some way or other.*

VII.

Minő indulattal tartozol lenni Embertársaid iránt?

1. Szülőimet tartozom szeretni, nékik szót fogadni, irántok a legnagyobb hálával és tisztelettel viseltetni; mert Isten után legnagyobb jóltevőim e világban az én szülőim.
2. Tisztelettel tartozom lenni mind azok iránt, kik nálamnál nagyobbak és idősbek; tisztelnem kell főképen az öregeket, tanítóimat, jóltevőimet, és előljáróimat; hódoló tisztelettel tartozom az országgló fejedelemnek.
3. Testvéreimet és rokonaimat minden más emberek felett tartozom megbecsülni, szeretni s velek igazságosan bánni.
4. Társaim és jóbarátim iránt kötelességes vagyok őszinte, hív és állhatatos szeretettel lenni.
5. Hontársaimat tartozom szeretni; a haza javát tehetségem szerént előmozdítani; közterheit jó kedvvel viselni.
6. Idegenek és utazók iránt kötelességem igaz és vendégszerető lenni, s hazám becsületét dicszes magaviseletemmel a külföldiek előtt is fentartani.

- 7 *Más hiten lévők iránt kötelességem szelid türelemmel lenni; azt a mi előttök szent, nem gúnyolni. Köteles vagyok igaz szeretet és nemes bánásmód által bizonyítani meg, hogy az én válasom tiszteletre méltó.*

VIII.

Minő tartozásaid vagynak még
Embertársaid iránt?

1. *Tartozom megbocsátani embertársamnak, ha engem megbántott; s ha én találnék mást megbántani, tartozom tőle bocsánatot kérni.*
2. *Sajnálattal kell lennem a rosszakhoz és tévedőkhöz; jó indulattal és szives részvétellel a szegényekhez, nyomorultakhoz és gyengékhez, s a mennyiben lehet, segílni rajtuk.*
3. *Kötelességem mindég igazat szólni; adott szavamat, eskümet, ígéretemet szentül megtartani; és senkit semmi módon és szín alatt meg nem csalni.*
4. *Nem szabad elvennem, a mi másé; sőt inkább arra kell törekednem, hogy másnak javát és előmentét előmozdítsam.*
5. *Nem szabad kegyetlennek és durvának lennem; nem szabad szántsándékkal senkinek kárt, fájdalmat és veszedelmet okoznom, még annak sem, ki megbántott és rosszat akarja.*
6. *Átaljában azon kell lennem, a mennyiben lehet, hogy minden jól érezze magát körültem. Az Isten minden embernek adott erőt és tehetséget arra, hogy egy vagy más módon jót műveljen s felebarátjainak használjon.*

IX.

Vannak-é kötelességeid a holtak iránt?

1. *Igen is vannak. Az élőknek kötelessége a holtakat tisztességesen eltakarítani; utolsó akaratjokat pontosan teljesíteni.*
2. *Nem kell a holtakat rágalmazni: ők már nem védelmezhetik magokat; különben is a menygyei igaz bíró előtt állanak.*
3. *Kötelesség a holtak érdemeit és erényeit emlékezetben tartani és követni.*

VI.

Q. What are your duties to yourself?

1. *I must be active and industrious.*
2. *I must be ready and happy to learn.*
3. *I must be contented and cheerful, even when I cannot have what I want.*
4. *I must not be fretful, wilful, or passionate.*
5. *I must not be proud or vain of anything which I have, but be modest and humble.*
6. *I must learn to give up and avoid everything which will do me hurt; I must be governed by reason and conscience, and not by my wishes.*

X.

Minő kötelességeid vagynak magad iránt?

1. *Magam iránti kötelesség az, hogy serény, munkás és jó igyekezetű legyek.*
2. *Hogy kész örömet és jó kedvvel tanuljak, s mindenben szép rendet tartsak.*
3. *Hogy csendes és elégyt legyek mindig, még akkor is, midőn nem birhatom mind azt, a mi nek hizával vagyok.*
4. *Kötelességem azt, a mivel bírok, bölcs takarékoság által megóvni és gyarapítani.*
5. *Ne legyek komor, akaratos és vakmerő, hanem derült, szelid és bátor.*
6. *Ne legyek kevély, dicsekvő, hanem szerény és alázatos.*
7. *Arra kell magamat szoktatnom, hogy gondosan eltávoztassak mindent, mi életemnek, egészségemnek, jó híremnek és becsületemnek árthatna.*
8. *Mindenek felett szívem tisztaságát és ártatlanságát kell megőriznem; azon kell lennem, hogy a józan ész uralkodjék rajtam, nem a testi indulat.*

XI.

Vannak-é kötelességeid
az oktalan állatok
és a lelketlen természet iránt?

1. Az oktalan állatok is Istennek művei; az Isten iránti tisztelet megkívánja, hogy kezeinek munkáival illő kimélettel bánjak; könnyelműségből azokat soha ne kinozzam; erejük felett ne terheljem; s gondjokat viseljem.
2. A lelketlen természetet is, mint Isten munkáját tartozom kimélni; a növényeket, csemetéket, fákat ápolni, azokat ültetés, oltás által szaporítani; csupa pajkosságból s ok nélkül nem pusztítani; mert véték azt rongálni a minek én és embertársaim hasznát vehetjük.
3. A bölcs és jó Isten dicsőségét a növények és ásványok országában is kötelességem bámulva szemlélni; ezen földi hazámat ipar és jóízlés által még kedvesbé tenni.
4. A művészet és mesterség munkáit megbecsülni, nyilvános emlékeket, sírköveket kimélni kötelességem. Ezt kívánja a magam és embertársaim iránti tartozás.

VII.

Q. What good do you hope for by
doing what is right?

- A. 1. I shall have peace in my own mind.
2. I shall not be ashamed or afraid to have my actions known.
3. I shall grow better and happier as I grow older.
4. My parents and friends will love me, and will look on me with pleasure and hope.

XII.

Lesz-é valami jó következése
annak,
ha kötelességeidet megtetted?

1. Ha kötelességeimet megtettem, akkor vidám és nyugodt a lelkem.
2. Nem remegek soha szégyentől és gyaláztattól; nem kell szünet nélkül attól tartanom, hogy az emberek tetteimet megtudják.
3. Napról napra tökéletesebb és boldogabb lészek, a mint idősebb lészek.

5. *Above all, my Father in Heaven will love me, and delight to make me happy.*

VIII.

Q. What if you do wrong?

- A. 1. *I shall feel pain, and fear, and shame, at thinking I have done wrong.*
2. *I shall grow worse as I grow older.*
3. *My parents and friends will be displeased with me, and will look on me with sorrow.*
4. *Above all, God will be offended with me, and He will punish me unless I repent.*

IX.

Q. What do you mean by sinning against God?

A. *To sin against God is to do anything which God forbids me, or not to do what God commands me.*

X.

Q. Have you ever sinned against God?

A. *Yes. I feel that I have sinned — I have done what I have known to be wrong.*

4. *Szülőim és minden jó emberek szeretni fognak, s gyönyörűséggel és szép reménnyel pillantanak rám.*

5. *Mindenek felett szeretni és boldogítani fog engem az én menygyei Atyám, ha mindig törekedem jó lenni.*

XIII.

Lesz-é valami rossz következése annak,
ha rosszat cselekedtél?

1. *Azon öntudat, hogy rosszat cselekedtem, nem enged békét és nyugalmat lelkemnek.*
2. *Mindig remegnem kell a szégyentől, gyalázattól, s hogy a világ rossz tettemet megtudja.*
3. *Mind rosszabb és boldogtalánabb lézek, minél tovább élek.*
4. *Szülőim és a jó emberek nem szeretnek többé, s fájlalva néznek én reám.*
5. *Mindenek felett elvesztem az Isten szeretetét, s az ő büntetése nem fog elmaradni rólam, hogy ha vétkeimből meg nem jobbulok.*

XIV.

Mit értesz a véték alatt,
melly az Isten ellen van?

Az Isten elleni véték alatt értem, ha olyat cselekszem, a mit az Isten megtiltott, vagy ha elmulasztom cselekedni azt, a mit az Isten parancsolt.

XV.

Vétkeztél-é valaha Isten ellen?

Igen is; én érzem, hogy vétkeztem, — mert jól tudtam, melyek az én kötelességeim az Isten, enmagam és felebarátaim iránt, még is azoknak ellenére cselekedtem.

XI.

Q. How should you feel and act when you are sensible you have sinned?

- A. 1. *I should remember my evil conduct with sorrow; and, as far as I can, I should repair it, and resolve and strive to do so no more.*
2. *I should humbly confess my sins to God, and should pray to Him through Jesus Christ to forgive me, and to assist me in doing better.*

XII.

Q. Who is Jesus Christ?

- A. *He is the well-beloved Son of God, whom his Father sent into the world to save us from error and sin, from death and misery.*

XVI.

Mit kell cselekedned, ha érzed magadban, hogy vétkezted?

1. *Bűbánattal kell emlékezni arra, hogy vétkem által jó Istenem iránt engedetlen voltam; magamnak és felebarátomnak ártottam.*
2. *Vétkemet minden halogatás nélkül el kell hagynom, s erős fogadást tennem, hogy ezentúl a legkisebb hibától is őrizkedem, s elmulasztott kötelességemet kettőzött szorgalommal gyakorlom.*
3. *Gyermeki hittel és bizalommal kell kérnem mennyei Atyámtól, hogy a Jézus Krisztus nevében bocsássa meg bűnömöt s szent lelkével erősítsen engem a megjobbulás útján.*

XVII.

Kiasoda a Jézus Krisztus?

1. *Ő az Istennek áldott szent Fia, ki Mennyei Atyjának akaratját minden emberek között legjobban megismerte s ahhoz mind halálíg hű vala. Azért mondatik ő Isten egyszülött, tulajdon fiának, mert senki nem volt szentségre nézve az Istenhez olly hasonló mint az Úr Jézus. Ő egyedül Közbenjáró az Isten és az emberek között.*
2. *Ő a mi Idvezítőnk, ki megváltotta az embereket a legsúlyosb roszaktól, millyenek: a tudatlanság, a bűn és annak rosz következései. Megváltotta pedig igaz tudománya, példaadó szent élete s ártatlanul szenvedett halála által.*

XIII.

Q. Can you repeat some of the principal instructions of Jesus Christ?

- A. 1. *He taught us the character of God; that He is the most holy and merciful, the greatest, and wisest, and best of beings.*
 2. *He taught us that we should love God with all our hearts; that we should love all our fellow-creatures, and do to others as we should wish and expect them to do to us.*
 3. *He promised to us, that if we believe in him, and confess and forsake our sins, and obey his instructions, we shall be forgiven, and live for ever in Heaven.*

XVIII.

Mondj el néhányat a Jézus Krisztus legfőbb tanításaiból?

1. *Ő tanította nekünk, hogy nincsen más Isten, hanem csak Egy, ki a mi legfőbb tiszteletünkre méltó; és hogy Jézus Krisztus az ő hozzánk bocsátott követje, kit annak elismerni és tisztelni kötelességünk.*
 2. *Ő tanította, hogy az Isten mindenek Atyja, ki minden embereket szeret, mindeneknek javát és boldogságát akarja. Az Isten tehát nemcsak a zsidóknak, hanem a pogányoknak is Atyja.*
 3. *Ő tanított meg minket tisztában ismerni az Atya természetét: hogy az Isten lélek, szent, irgalmas, mindenható, bölcs valóság.*
 4. *Ő tanította, hogy szeressük az Istent teljes szívünkkel, teljes lelkünkkel és minden erőnkkel. Szeressük felebarátunkat mint magunkat; szeressük még ellenségeinket is, s áldjuk azokat kik minket átkoznak. A mit akarunk, hogy mások cselekedjenek velünk, mi is azt cselekedjük másokkal; ellenben a mit nem akarunk, hogy mások velünk cselekedjenek, mi se cselekedjük másokkal.*
 5. *Ő tanította nekünk, hogy a csupa szertartás nem kedves Isten előtt: hogy bűneink bocsánatját nem áldozattal, vagy testünk sanyargatásával lehet megnyerni; elég ha megjobbulunk és folyvást erényes életet élünk.*
 6. *Ő tanította, hogy az Isten lélek, azért lélekben és igazságban kell őtet imádnunk. Boldogoknak mondja a tiszta szívűeket.*
 7. *Ő ígérte nekünk, hogy ha hiszünk ő benne, s igaznak tart-*

juk tanításait, és azok szerint cselekszünk, kegyelmet és örök életet nyerünk Istentől.

XIV.

Q. Can you give some account of the life and example of Christ?

- A. 1. *He was perfectly good. He was holy, harmless, and undefiled.*
2. *He grew up obeying his parents, and remembered his mother with tenderness in his dying moments.*
3. *He constantly thought of God, and prayed to Him; and it was his joy to do the will of his Heavenly Father.*
4. *He went about doing good; healing the sick; opening the eyes of the blind; raising the dead; and teaching the ignorant and poor.*
5. *He washed the feet of his disciples, to teach them to be humble. He took little children in his arms and blessed them. He was full of compassion for the miserable, and even prayed for his murderers on the cross.*

XV.

Q. What did Jesus Christ suffer for us?

- A. 1. *For our sakes he became poor, and led a life of toil and hardship.*

XIX.

Mondj valamit a Jézus Krisztus életéről és szent példájáról.

1. *Ő tökéletes jó volt, ártatlan és feddhetetlen életű.*
2. *Ő buzgó, áhitatos volt az Isten házában; igazságszerető polgár honában; tiszta életű a magányban; örömet elmélkedő a természet nagy templomában; szerény és nyájas a társaságban.*
3. *Ő híven ragaszkodott családjához és barátihoz; engedelmes volt édes anyjához s gyöngéden emlékezett róla halálos órájában is.*
4. *Ő körüljárt hazájában mindekkel jöltévén: gyógyítván a betegeket, tanítván a tudatlakat, vigasztalván a nyomorultakat, intvén a bűnösöket, kímélvén az erőtleneket.*
5. *Ő megmosta tanítványainak lábait, hogy ez által alázatosságra indítná őket. Szerette a kis gyermekeket, a kik hozzája gyültek, s ölébe vette őket és megáldotta. Sajnálkozott azokon, kiket más emberek megutáltak és elhagytak.*
7. *Ő könnyezett megholt barátja sirjánál; résztvevő könnyeket sirt az Olajfák hegyén, midőn elgondolta szerencsétlen hazája sorsát; s őtet megfeszített ellenségiért is imádkozott a keresztfán.*

XX.

Miket szenvedett az Ur Jézus üdvezítő szent munkájában?

1. *Ő drága életét soha nem kímélte, hanem minden bajt, fáradságot, szegénységet, megvette-*

2. *He was reviled, mocked, and scourged by wicked men.*
3. *He was nailed to the cross, and shed his blood for the forgiveness of our sins.*

XVI.

Q. What became of Jesus after this cruel death?

- A. 1. *He was buried, and, as he told his disciples before his death, he was restored to life, and rose again on the third day.*
2. *He ascended to heaven, where he still lives to pray for us, and continually performs kind offices for us.*

tést, hálátlanságot, üldöztetést békével szenvedett, s mind ezt nem magáért, hanem az emberek javáért.

2. *Ő megtagadta magától egy nyugalmas élet kényelmeit; örömet nélkülözte a testi táplálatot a pusztában, midőn megváltói hivatalára készült: kitette magát a legterheőbb utazásoknak, hogy minél többeknek használhasson.*
3. *Ő nem kereste a világi hatalmat, dicsőséget, gazdagságot, hogy egyedül Istennek s az igazságnak szolgáljon; elrejtette magát, midőn a nép őtet királyává akarta tenni; de bátran dorgálta annak esztelenségeit, büneit; s ámbár előre látta a maga erőszakos halálát, még sem rettegett magát feláldozni értünk, hogy üdvös vallását halálával is megerősítse, s ennél fogva azt még fontosabbá és becsesebbé tegye.*

XXI.

Mi történt az Ur Jézussal halála után?

1. *A keresztfáról levétetvén, eltemettetett, s harmad napon, a mint tanítványinak előre megmondotta vala, ismét megjelent az élők közt vagy feltámadott.*
2. *Feltámadása után még negyven napot töltött tanítványai közt, hogy őket szent ügyének folytatására elkészítse; s mindeneiket elvégezvén, sokaknak látára felvitetett mennyekbe.*
3. *Tíz nappal utóbb teljesítvén tanítványinak tett ígéretét, midőn a Pünkösöd innepén együtt volnának, elküldötte nekik a szent Lelket, az igazságnak lelkét, a melly által felvilágosította értelmöket, s lelkesedést és bátorságot öntött beléjük hirdetni az Evangyéliomot az egész világnak.*

XXII.

Mi a tanulság az Ur Jézus halálából?

Az, hogy az igazságot mindennél, még életünkénél is feljebb kell becsülnünk, s szent hitünk, meggyőződésünk mellett semmi áldozatoktól nem kell rettegnünk.

XVII.

Q. What do you learn by the resurrection of Christ from the dead?

A. *That I and all men should in like manner live again in another world.*

XXIII.

Mi a tanulság Idvezitőnk feltámadásából?

1. *Az, hogy valamint Idvezitőnk életre jött a halálból, úgy mi is portestünk halála után új életre fogunk ébredni.*
2. *Azt is megtanulhatjuk belőle, hogy valamint az Ur Jézus szent munkája egy kevés ideig elnyomatva lenni látszott, de végre szépen sikerült: úgy ma is minden jó ügynek, igazságnak előbb, vagy később, győzedelme lészen, csak el ne csüggedjünk, s a lelkes munkában el ne fáradjunk.*

XVIII.

Q. Shall you ever see Jesus Christ?

A. *Yes; he is appointed to raise me from the dead, and I must stand before him to be judged for my conduct in the present life.*

XXIV.

Reméled-e, hogy az Idvezítő Ur Jézust valaha meglátod?

Igen is; mert őt rendelte az Isten ítélő bíróvá, hogy az emberi lelkeket megítélje a végnapon; ő fog engem is egykor megítélni a szerint, a mint az életben cselekedtem jót avagy gonoszt.

XIX.

Q. What may you hope in another world, if you are good in this?

- A. 1. *I Shall be welcomed into heaven by my Saviour, and shall be ever under his care.*
2. *I shall have no sickness, nor*

XXV.

Mint lesz dolgod a jövő életben, ha jó voltál a jelenben?

1. *A boldog mennyországban lésszek az Istennél, édes Idvezítőm s minden jó lelkek társaságában.*

- sorrow, nor pain; but shall have rest and joy for ever.
3. *I shall be like the angels in Heaven, and shall have the friendship and love of all good beings.*
 4. *I shall enjoy the presence and favour of God, and shall be always learning to love and serve Him better.*

XX.

Q. But what if you are wicked?

- A. 1. *I can then never be happy. The wicked must always be miserable.*
2. *I shall not be received into the light and joy of Heaven.*
3. *God will send me from his presence, and leave me to the fearful punishment which my sins deserve.*

2. *A jövő életben ismerni és érteni fogom mind azt, valamint e földön nem voltam képes átlátni és megérteni.*
3. *Ott nem érzek többé semmi szenvedést, betegséget, nyomorúságot; örökkétartó lesz örömem és boldogságom.*

XXVI.

Hát ha rossz voltál e földön, mint lesz dolgod a jövőendő életben?

1. *Akkor soha sem lehetek az Istennél, mert hozzá mint legtisztább lélekhez csak tiszta lelkek közeledhetnek.*
2. *Ki leszek zárva a jó lelkek boldog örömeiből; mert a rossz és istentelen lélek szükségesképen örökké boldogtalan.*

XXVII.

Hogy üdvösségedet haszonnal munkálhasd, mire van néked minden pillanatban szükséged?

Szükségem van az Isten erősítő szent Lelkére. Valamint mi emberek testi szükségéinknél sem lehetünk el az Isten segedelme nélkül; szintolty szükséges ez nekünk a mi lelki szükségéinknél, arra nézve t. i. hogy naponként bölcsőbbek, erényesebbek és boldogabbak lehessünk.

XXVIII.

Ez az Istennek szent Lelke munkálkodik-é ma is a keresztyén emberben?

1. *Az Istennek szent Lelke ma is munkálkodik én bennem; felvilágosítja értelmemet, hogy az igazat és jót megismerjem; erősíti akaratomat, hogy a mit jó-*

- nak és igaznak lenni megismer-
tem, a mellett állhatatos legyek.
2. Megismerteti velem gyengesé-
gemet és vétkeimet, s indít meg-
térésre és jobbulásra; vigasztal
inségben, nyomorúságban, s ele-
veníti szívemben az örök élet
édes reményét.

XXIX.

Miképen munkálkodik az ember-
ben a szent Lélek?

1. Nem valami csudálatos rendki-
vüli módon, hogy felesleges
volna az embernek munkássága.
2. Az Isten nem teszi meg helyet-
tem azt, a mit magam megte-
hetek és tenni kötelességem, ha-
nem csak eszközök által mun-
kálkodik bennem, mellyeket
bölc gondviselése nyújt nékem
s hathatósá teszen lelkemben.
Ezen eszközöket szükség hasz-
nálnom, s minél lelkesebben
használok, annál inkább mun-
kálkodik a szent Lélek.

XXI.

Q. What means must you use to
become good and happy in this
and the life to come?

- A. 1. I must pray to God, without
whose blessing I can do nothing,
for his assistance and direction.
2. I must recollect at night what
I have done, and thought, and
felt through the day, that I may
make my future life better
than the past.
3. I must often think that God
sees me.
4. I must shun wicked compa-
nions, and try to obtain the
friendship of the good.

XXX.

Mondj elő néhányat azon eszközök
közül, mellyek által a jónak gya-
korlását naponként könnyitheted,
s előmozdithatod.

1. Imádnom kell gyakran az Is-
tent, s jóvöltát háláson emleget-
nem. A reggel, a dél, az alkony,
a derült és borult órák egyiránt
hívják a buzgó lelket szívbéli
ömlendezésre.
2. Emlékeznem kell szüntelen ar-
ról, hogy az Isten szemei előtt
vagyok.
3. Minden estve fontolgatnom kell,
mi jót miveltem, vagy mulasz-
tottam el a lefolyt napon, hogy
a holnapot mánál jobban hasz-
náljam.

5. *I must set the example of Jesus Christ continually before me.*
6. *I must make a good use of the Lord's day, I must be serious and attentive at church, and must receive with gratitude the instruction of my parents at home.*
7. *When I am old enough, I must partake the Lord's Supper, which is designed to bring to my remembrance Jesus Christ dying for me.*
8. *I must often read and meditate upon the Bible, that best of books, in which God teaches us by his will, and his infinite mercy through Jesus Christ.*
4. *Kerülnöm kell a rozsak társágát, s igyekezniem megnyerni a jók barátságát.*
5. *A Jézus Krisztus példáját mindenek felett szemeim előtt kell tartanom.*
6. *A Vasárnapot és ünnepnapokat jól kell használnom. Csendes és figyelmesnek kell lennem az Istenházában, s hálával és nagy örömmel kell fogadnom szülőim jó tanácsát, tanítóim oktatásait.*
7. *Keresztséget látva arról kell megemlékezniem, hogy engemet is csecsemő koromban vízzel megöntöttek, vagy megkereszteltek; azért kötelességem lelki tisztaságra törekedni, melyet a tiszta víz ábrázol, s Istenemnek és Idvezítőmnek rendületlenül hiva lenni.*
8. *Annak idejében élnem kell gyakran az Urvacsorával, melly a szent asztali kenyér és bor által ábrázolja Megváltónknak érettünk megtörtetett testét és kiontatott vérét, s alkalmat szolgáltat embertársainkkal való egyességünket s keresztényi hitünket nyilván vallani a világ előtt.*
9. *A Bibliát, vagy is a szent írást gyakran kell olvasnom, mint a legjobb könyvet, melly az Istennek szent akarátját előmbe adja; kötelességeimre emlékeztet, azoknak hű teljesítésére buzdít; egyszersmind javít és megnyugtat.*

A két szöveg összehasonlításából teljes hitelességgel megállapíthatjuk, hogy az 1845-ben névtelenül megjelent káté eredetileg Channing műve, Kriza fordításában és átdolgozásában. Az eredeti szöveg 21 kérdését és 83 tételből álló feleletét a fordító 30 kérdésre és 114 tételből álló feleletre bővítette ki. Ilyenképpen Kriza munkája nagyobb részben átdolgozás, a szó szerinti fordítás az eredeti szövegnek alig 20 százalékát teszi ki. Indokolt tehát, hogy ezt a közös munkát „Channing—Kriza kátének” nevezzük.

Az átdolgozás során Kriza a káté szövegében a következő változtatásokat eszközölte:

1) *Három kérdést hat kérdésre és harminc tételből álló feleletre bontott. Éspedig:*

A II. számú kérdés:

II. Mit adott neked az Isten? (4 tételből álló felelet következik)

III. Ezekon kívül még mit adott és ad neked az Isten? (5 felelet)

A IV. sz. kérdés:

V. Mivel vagy köteles az Isten iránt? (3 felelet)

VI. Mivel vagy még köteles az Isten iránt? (5 felelet)

Az V. sz. kérdés:

VII. Milyen indulattal tartozol lenni embertársaid iránt? (7 felelet)

VIII. Minő tartozásaid vannak még embertársaid iránt? (6 felelet)

A kérdések felosztásával Kriza a tömör szöveg könnyebb megtanulását kívánta elősegíteni.

2) *Az eredeti szöveget 6 új kérdéssel és 13 tételre osztott felelettel bővítette ki; ezek közül 2 kérdés az emberre (9, 11), 1 Jézusra (22) és 3 a szentlélekre (27—29) vonatkozik az alábbiak szerint:*

IX. *Vannak-e kötelességeid a holtak iránt? (3 tételből álló felelet következik)*

XI. *Vannak-e kötelességeid az okatlan állatok és a lelketlen természet iránt? (4 felelet)*

XXII. *Mi a tanulság az Úr Jézus halálából? (1 felelet)*

XXVII. *Hogy idvességedet haszonnal munkálhassad, mire van neked minden pillanatban szükséged? (1 felelet)*

XXVIII. *Az Isten szent lelke [Kriza következetesen így használja] munkálkodik-e ma is a keresztény emberben? (1 felelet)*

XXIX. *Mi módon munkálkodik az emberben a szent Lélek? (2 felelet)*

Az átdolgozás következtében a káté anyaga az eredeti 5 részből 6-ra bővült: Isten (1—4 rész), ember (5—16), Jézus (17—24), halál utáni élet (25—26), szent Lélek (27—29) és életszabályok-kötelességek (30).

6 Kriza arra törekedett, hogy a káté tanítását sajátos egyházi viszonyainkra alkalmazza és feleljen arra nézve, hogy egy unitáriusnak az adott időben és helyen mit kell hinnie és cselekednie. Az átdolgozásban kifejezést nyert Kriza új teológiai orientációja, melynek alapelve: az Isten és ember szeretetében megnyilvánuló gyakorlati kereszténység, és Jézus mint ennek legtökéletesebb példányképe. Ez az ő érzelemteljes, de ésszerű vallása, mely erőt ad az észnek és meleget a szívnek.²⁸

Fontosabb hitelvi kiegészítéseit a következőkben foglaljuk össze.

A) Isten

A káté írásakor Channing még nem unitárius, érthető, hogy Isten egységével nem foglalkozott, hanem a vitás kérdést elkerülve egysze-

rúen csak Istenről tanít. Kriza viszont mint unitárius lelkes nem hagyhatta ki egyházának sarkalatos hitelvét, hogy egy az Isten, hanem kötelességének érezte azt beiktatni a XVIII. sz. kérdésre (Mondj el néhányat az Úr Jézus legfőbb tanításai közül) következő felelet első tételébe:

„1. Ő [Jézus] tanította, hogy *nincs más Isten, hanem csak Egy, aki egyedül imádandó, a mi legfőbb tiszteletünkre méltó*“.²⁹ Figyelemre méltó, hogy Kriza itt kifejezésre juttatta Dávid Ferenc álláspontját is, mely szerint az imádás egyedüli tárgya csak Isten lehet. Ez a kiállás a Dávid Ferenc-i tanítás mellett egyedülálló jelenség a 19. században. Channing kátéja Kriza fordításában unitárius jelleget kapott; ezt fejezi ki máskülönben a könyv kiegészített címe is: „A keresztény vallás elemei kérdések és feleletekben az *unitáriusok* szerint.“

B) Jézus

A káté Jézusról szóló részének átdolgozásánál Kriza nagy körültekintéssel járt el. Az egyház Jézus-tanából változatlanul átvette: Jézus Isten egyszülött Fia, közbenjáró Isten és a hívő emberek között, üdvözítő, aki megváltott minket élete, tanítása és halála által a legsúlyosabb rossztól, mint a tudatlanság, bűn és következményei; halála után feltámadott és felment a mennyekbe; pünkösdi ünnepén elküldötte tanítványainak a szent Lelket. Ezzel szemben nem vette át a Jézus imáadásáról és segítségül hívásáról szóló tant, sőt kiemelte Jézus ember voltát, melyről évszázadokon át nem lehetett tanítani vagy írni. Dávid Ferenc után Kriza az első, aki Jézusról mint jó, ártatlan és igaz emberről tanít, aki ragaszkodott családjához és barátaihoz, engedelmes volt édesanyjához, szerette a kisgyermeket, mindenkivel jót tett; nem kereste a világi hatalmat, dicsőséget és gazdagságot, hanem minden bajt, szegénységet, fáradságot, halátlanságot és üldöztetést békével tűrt és szenvedett el értünk. Jellemző, hogy Jézus halálából Kriza ezt a tanúságot vonja le: „az igazságot mindennél, még életünk-nél is feljebb kell becsülnünk“³⁰.

C) Szentlélek

Channing nem foglalkozott a szentlélek fogalmával, kátéjában azt éppen úgy mellőzte, mint a szentháromságot. Kriza teológiájának viszont egyik alkotóeleme a szentlélek. Ennek közreműködése nélkül nem tudta elképzelni üdvösségünk munkálását. Magától értetődő volt, hogy az átdolgozott kátéban Isten, ember és Jézus mellett a szentlélek is helyet kapott. Kriza szentlélek-tanát akkor tudjuk értékelni, ha összehasonlítjuk az egyház által 1856-ban kiadott káté tanításával. Arra a kérdésre, hogy „Micsoda a Szent Lélek?“ (XXIII. sz.) a káté így felel:

„Amaz Istentől és az Atyától ígértetett és a Krisztus megdicsőítése után minden testre kiöntetett olyan mennyei erő, mely által régen az apostolok és egyéb akkori hívek nemcsak megszenteltettek, hanem nagy erőket, csodákat, és jegyeket is tesznek vala. Mostan pedig amely erő által a hívek minden igazságra és Istennek kedves akaratjára taníttatnak, vezéreltetnek, megszenteltetnek, könyörgésökben és erőtlenségökben segítettetnek, háborúságokban vigasztaltatnak és a teljes váltságnak napjára elpecsételtetnek.“³¹

Ezzel a dogmatikus fejtegetéssel szemben Kriza azt tanítja, hogy a „szent Lélek“ Isten erősítő Lelke és segedelme, mely ma is munkálkodik az emberben: felvilágosítja az értelmet, hogy az igazat és a jót megismerje, erősíti az akaratot, hogy amit jónak, igaznak megismert, amellet állhatatosan megmaradjon, megismerteti gyengeségét, s megterésre és jobbulásra indít; vigasztal a nyomorúságban és eleveníti az ember szívében az örök élet reményét. A szent Lélek működése nem csodálatos, rendkívüli, hanem természetes módon történik. Isten nem teszi helyette azt, amit maga megtehet és tenni kötelessége, hanem csak eszközök által munkálkodik benne, melyeket az ő bölcs gondviselése nyújt neki. Minél inkább használja ezeket az eszközöket, annál inkább munkálkodik benne a szent Lélek.³² Ez a tanítás Kriza egyik legértékesebb teológiai hozzájárulása Channing kátéjához.

D) Kereszttség

Channing kátéja csak egy szertartást tanít: az úrvacsorát. Kriza emellé még bevette a gyermekkeresztseget is, ebből vezetve le a lelki tisztaságra való törekvés kötelességét.³³

E) Életszabályok és kötelességek

Az átdolgozott kátében előtérbe nyomul a közösségi érdekeket szem előtt tartó, de az egyéni fejlődést szabadon kibontakoztató erkölcsi nevelés. Erre utalnak a különböző életszabályok és erkölcsi kötelességek. A káté az Isten iránti kötelességből indul ki, és utána tárgyalja az embertársaink, önmagunk és a világ iránti kötelességeket. Kiemeli a hazaszeretetet és kötelességünké teszi, hogy országunkat az „ipar és jó ízlés“ által még kedvesebbé tegyük, a művészet és alkotás műveit pedig becsüljük meg. Buzdít a szülők, öregek, tanítók, jötevők és előljárók köteles tiszteletére. Figyelmeztet az idegenek vendégszeretetére, hogy hazánk becsületét jó magaviseletünk által a külföldiek előtt is fenntartsuk. Tanítja a takarékoságot; és végül Isten munkáit megillető tiszteletet kíván az állatok és a természet iránt. Ez a ma is időszerű kötelességtan tanúskodik arról, hogy milyen élet- és emberközelségbe hozta Kriza a káté mondanivalóját.

F) Vallási türelem

Kriza, az unitárius vallás szellemében, a másvallásúak iránt mint kötelességet írja elő a vallási türelmet. Nem szabad gúnyolni azt, ami a máshitűek előtt szent. A mi hitünk tiszteletreméltóságát igaz szeretettel és nemes bánásmóddal igazoljuk. Hitünk és meggyőződésünk érdekében minden áldozatot hozunk meg. Jézus halálából vonja le azt a tanulságot, hogy „minden jó ügynek, igazságnak előbb vagy később győzedelme léssen, csak el ne csüggedjünk s a lelkes munkában el ne lankadjunk“³⁴.

G) Biblia

A káté eredeti szövegét azzal egészíti ki, hogy a szentírás kötelességeinkre emlékeztet, azoknak teljesítésére buzdít, s egyszersmint javít és megnyugtat.

7 Egyházi irodalmunkban nem találunk felvilágosítást arra nézve, hogy miért publikálták a kátét névtelenül. Adatok teljes hiánya miatt feleletünkben csak feltevésekre támaszkodhatunk. A névtelen kiadás egyik valószínű magyarázata az lehet, hogy Kriza figyelembe véve a káté szövegének nagy mérvű átdolgozását, melynek alapján kétségbe vonható Channing szerzősége, a vita elkerülése végett jobbnak látta mellőzni mind a szerző, mind a fordító nevét.

Fennáll a lehetősége azonban egy másik feltevésnek is, mely indoklásában a dési komplanációra hivatkozik. Ez az egyezés a 19. század közepéig megállította teológiánk fejlődését, és megakadályozott minden szabadabb irodalmi megnyilatkozást. Ehhez járult még egyházunk félelme az abszolutizmustól, mely nemcsak a politikai, hanem a vallási szabadelvűséget is üldözte s elnyomta. A múlt tapasztalatai arra vezették vallásközösségünket, hogy fennmaradása érdekében elzárkózzék minden vallási reform elől, és ragaszkodjék az államilag is elismert vallástételekhez, még akkor is, ha azok már túlhaladott hitelvi álláspontot képviseltek, és nem fedték az unitáriusok vallásos meggyőződését.

Az unitáriusok nehéz helyzetére utal az a beszélgetés, melyet Kazinczy Ferenc 1816-ban erdélyi utazása alkalmával folytatott Szabó Sámuel tordai iskolánk rektorával. Kazinczy felvilágosítást kért az unitárius vallásról. Szabó magyarázatára Kazinczy gyanút fogott, hogy a rektor „szépitgetéssel bánt vele“. Kijelentésére, hogy a mintegy 20 esztendővel ezelőtt megismert unitárius hitvallás egészen mást tanított, Szabó Sámuel így szólott: „Nem hisszük mi azt, hanem csak valljuk.“ Kazinczy erre megkérdezte, hogy miért vallják, hiszen a törvény megengedi, hogy azt vallhassák, amit hisznek. Szabó erre elbeszélte az unitáriusok elnyomatását Mária Terézia és II. József alatt, akiknek el kellett volna hagyniok hazájukat, ha egyebet nem vallottak volna, mint amit hittek.

Az unitáriusok ezen kívül önmaguktól is féltek. Ismeretes, hogy a felvilágosodás és vallási szabadelvűség képviselőit, mint pl. Körmöczi Jánost³⁶ a vallástalanság, a kétvallásúság vádjával támadták, és háttérbe szorítani igyekeztek. Az átdolgozott káté az egyház szimbolikus könyvének tekintetett *Summa Universae Theologiae Christianae*³⁷ és az engedélyezett káté tanításával szemben olyan szabadelvűnek, merész újításnak látszott, hogy az óvatos Kriza indokoltnak látta a nagyobb baj elkerülése végett névtelenül jelentetni meg, elhagyva minden olyan jelzést, melynek alapján azonosítani lehetett volna a szerzőt és a fordítót.

A Channing—Krizsa kátéja határhő a hazai unitárius egyház történetében. Ez a munka kiállást jelent a dési komplanáció ránk kényszerített dogmatizmusa ellen, és egyben kovász teológiánk 19. századbeli megújulásában. A Jézus ember voltáról szóló tanítás felújításával pedig egy céltudatos törekvés elindítója lett Dávid Ferenc teológiai igazolására. Megvalósította az 1580 óta fennállott irodalmi elszigeteltségünk áttörését és kapcsolatot létesített az angol—amerikai unitárius irodalommal. És nem utolsó sorban gyarapította kátéirodalmunkat, s hozzájárult valláserkölcsei oktatásunk színvonalának emeléséhez. Jogosan nevezte Gál Kelemen ezt a kátét, mely első valláskönyve volt, kapunak a mai unitárius gondolat felé.³⁸

Kriza János új korszakot nyitott meg a hazai unitárius egyház történetében irodalmilag, anyagilag és fejlődésében. Önzetlen, széles látókörű szolgálata révén a hazai tudományosságot és egyházi irodalmunkat maradandó értékkel ajándékozta meg. Ilyen értéket képvisel a káté is. Az unitárius egyház hálásan emlékezik *Channing—Kriza: A keresztény vallás elemei kérdésekben és feleletekben az unitáriusok szerint* c. kátéjára megjelenésének 130. évfordulóján.

DR. ERDŐ JÁNOS

JEGYZETEK

¹ KerMagv XLVII(1912). 44. Az önéletirat először a *Vadrózsák* második kiadása II. kötetében jelent meg; eredetije a M. Tud. Akadémia kéziratárában található. Lásd még: Faragó J.: *Ismeretlen Kriza-életrajzok*. Ethnografia-Népelet. 1943. 244.

² Az 1694-ben kiadott *Egyházi rendtartás* „A tanács kötelességei” c. fejezetben előírja, hogy: „azoknak a tekintélyes, tudós és Isten lelkétől vezérelt férfiaknak, akiket a tanácsba felvettek, a püspökkel együtt legyen gondjuk arra, hogy a nyilvános hitvallást és kátét az isteni kijelentés tiszta forrásaiból állítsák össze és adják ki” (Tóth Gy.: *Az unitárius egyház rendszabályai*. Cluj-Kolozsvár, 1922. 98.). *Az erdélyi unitáriusok egyházi igazgatási rendszere 1850-ből a 24§ e)* pontja alatt a Főtanács teendői közé sorolja a „vallásos (symbolicus) könyvek megvizsgálását és kinyomatását” (i.m. 161.). Vö. *Az unitárius egyház szervezeti szabályzata*. Cluj, 1949. 36. a 157§ 1/c. pontjában foglaltakkal.

³ Repres. Consist., Főconsistorium és Zsinati jegyzőkönyvek 1841—1843. 469—470.

⁴ Uo. 534. (Székely Miklós püspök 1843. okt. 10-én meghalt, a püspöki teendőket Székely Sándor vezette főjegyzői minőségében 1845. aug. 25-ig, amikor is püspöknek választották.)

⁵ Repres. Consist., Főconsistorium és Zsinati jegyzőkönyvek 1841—1843. 562. A jegyzőkönyvet aláírta Székely Sándor mint helyettes elnök és Kriza János mint helyettes jegyző.

⁶ A nyomtatvány Kolozsvárt jelent meg a „Kir. Lyceum” betűivel. Előző nélküli, terjedelme 27 lap, mérete 112×70 mm. Az 1845-i kiadás ritka; az RSZK Akadémiaja kolozsvár- napocai könyvtárában — Unitárius Alap — található teljes fűzött példányt használtam (jelzése: 86853); a címlapon található jegyzés szerint Nagyajtai Kovács István birtokolta.

⁷ Lásd az Egyházi Képviselő Tanács 209—1891 sz. köriratát és az 1892. évi Főtanács 66. sz. jkvi határozatát, valamint *A vallástanítási tanterv és utasítás a tantervhez az unit. népiskolák számára*. Kolozsvár, 1893. 14.

⁸ A kiadások évei: 1845 (I.), 1856 (II.), 1884 (III.), 1887 (IV.), 1891 (V.), 1939 (VII.). A VI. kiadás évét nem sikerült megállapítani, valószínűleg 1892—1939 között jelenhetett meg. Az egyes kiadások lényegtelen szövegmodosítást mutatnak.

⁹ A tanulmány címe: *Az erdélyi unitáriusok rövid története hiteles kútfők után*. A kézirat borítólapján a szerzőnek ez a sajátkezű bejegyzése áll: „Írám 1846-ban martiusban.” (A kézirat az RSZK Akadémiaja említett könyvtárában található Kéz. 1179/29.XL jelzés alatt.) Kovács István munkája névtelenül, Paget János fordításában, megjelent angolul a *Unitarianism exhibited in its actual condition* c. gyűjteményes munkában, melyet Beard, J. E. unitárius lelkész szerkesztett és adott ki Londonban, 1846-ban (312—313). Lásd: Jakab E.: *Kriza János unitárius püspök életirata*. KerMagv XIII(1878). 78, és Borbély I.: *Simén Domokos és kora*. KerMagv LVIII(1926). 110—111.

¹⁰ *Kriza János unitárius püspök életirata*. KerMagv XIII(1878). 90.

¹¹ Lásd pl. Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*. VII. k. Bp. 1900. 314; Versényi György: *Kriza János emlékezete*. Bp. Szemle. 1911. 110; Zoványi Emil: *Theologiai ismeretek tára*. II. k. Mezótur, 1898, 298; Simó János: *Népiskolai hitoktatásunk bajai*. Unitárius Közlöny. X(1897). 58, 98; Tarcsafalvi Albert: *Népiskolai hitoktatásunk kérdéséhez*. Unitárius Közlöny, XI(1898). 33; ifj. Kiss Jakab: *Népisk. hitoktatásunk kérdéséhez*. Unitárius Közlöny. XI(1898). 73; Ferencz József: *Az unitárius egyház történelme*. (Sokszorosított teol. kurzus.) 1902, 368.

¹² Lásd pl. Máthé György: *Kriza János emlékezete és költészete*. KerMagv XLVI(1911). 209; Varga Béla: *Unitárius hittan* (az Unitárius Teológiai Akadémián 1933—1934. tanévben tartott előadások, kéziratot jegyzet); Benczédi Pál: *Az unitárius hitelvek kifejlődése*. Cluj-Kolozsvár, 1934. 116, 118; Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története (1566—1900)* I. k. [Kolozsvár] 1935. 95; Vári Albert (véleményét lásd a Ferencz J.: *Unitárius kis tükör* c. munkájának átdolgozott kiadásában, Cluj-Kolozsvár 1930. 102).

¹³ XLIX(1939), 80.

¹⁴ Ismerten név. Sárospataki Füzetek. VII(1863). 607.

¹⁵ *Channing élete és tanításai, munkái és levelezései szerint*. KerMagv XII(1877). 90.

¹⁶ *Channing Ellery Vilmos válogatott művei*. Angolból fordították és kiadják az unitárius tanárok. I. kötet. Kolozsvár, 1870. VI. Vö. KerMagv I(1861). 45 és IV(1868). 37.

¹⁷ Összes művei először 1856-ban jelentek meg Bostonban. Azóta számos kiadást értek el, ezek közül a rendelkezésemre álló *The complete works of William Ellery Channing D. D. including the perfect life*. London 1884. c. kiadást használtam (Unitárius egyház könyvtára).

¹⁸ *Channing Ellery Vilmos válogatott művei*. II. kötet. Kolozsvár, 1872. 167—168.

¹⁹ Gál Kelemen: I. m. 296.

²⁰ Molnos Dávid a P. Horváth Miklós feletti beszédében, 1816.

²¹ Kovács Istvánhoz írt levele (1854. szept. 20.), Jakab F. idézi a már említett *Kriza János unitárius püspök életirata* c. tanulmányában, KerMagv XIII(1878). 76.

²² Kovács János: *Paget János Esq. életirata*. KerMagv XXVIII(1893), 97—101; Jakab Elek: I. m. 75—78.

²³ „Channingnek én voltam a szerkesztője — írja 1871. jan. 31-én. — Igyekeztem a fordítmányokat az eredetivel egybehasonlítva, minél hívebben adni, ezért igen sokat is javítottam... Kívántam egyöntetűvé tenni az egészet s a jelen irodalom színvonálára emelni, megőrizvén a jó magyarságot is” (Boros György: *Kriza János emlékezete*. KerMagv XLVI(1911). 336. A kötetek kiadási évei: I: 1870, II: 1872, III: 1872, IV: 1873, V: 1874, VI: 1881, Mind a hat kötet az unitárius tanárok fordításában és kiadásában jelent meg Kolozsvárt.

²⁴ I. Rákóczi György valláspolitikája az unitarizmus elnyomására irányult. Erre alkalmas volt az unitárius egyházban keletkezett viszály a püspökválasztás körül, és a szombatos mozgalom. Ráv Mátyás kolozsvári szász unitárius pap panaszára, hogy Beke Dániel püspök és hívei eltértek az elfogadott hitvallástól és vallásukba újítást hoztak be, az unitáriusok ügye az országgyűlés elé került. A panasz kivizsgálására kiküldött bizottság júl. 1—7 napjain Désen tárgyalta az ügyet, és megállapította, hogy Ráv vádjai alaptalanok, az unitárius egyház nem újított, hanem a János Zsigmond korabeli hitvallás alapján áll. Ugyanakkor a fejedelem valláspolitikájának érdekében egy egyezséget, az ún. *dési komplanációt* kényszerítette az unitárius egyházra. Ez az egyezés többek között arra kötelezte az unitáriusokat, hogy meggyőződésük ellenére, Jézust isteni tisztelettel imádják és könyörgésükben segítségül hívják; a gyermekeket az Atya, Fiú és Szentlélek nevében kötelesek megkeresztelni; unitárius munkák a fejedelem előzetes engedélye nélkül nem adhatók ki. Aki pedig a megállapított hitvallás és az egyezés ellen vét, azt a fejedelem és az országgyűlés vonja felelősségre és bünteti meg. (Erd. orszgy. Eml. XI. 25; KerMagv IX(1874). 150, és XLVII(1912). 129.

²⁵ Repres. Consist. Főconsistorium és Zsinati jegyzőkönyvek 1837—1840. 48—49.

²⁶ Uo. 519—521.

²⁷ Channing kátéjének szövegét a 17. sz. alatt megjelölt kiadásból (336—337) és a Kriza fordítását az 1845. évi kiadásból közlöm.

²⁸ KerMagv V(1869). 152—153; *Erőhatóság a keresztény vallástanító főtulajdona*. Kolozsvár, 1841. A bölöni zsinaton (1840. aug. 23-án) tartott lelkes felszentelési beszéd. 6.

²⁹ *A keresztény vallás elemei kérdésekben és feleletekben az unitáriusok értelmé szerint*. Hetedik kiadás. Cluj-Kolozsvár, 1939. 12. A további káté-idézeteket mind a 7. kiadásból közlöm.

³⁰ Uo. 15.

³¹ *Katechesis*. Azaz keresztény vallásra való tanítás, mely az Erdélyben levő unitárius ekkleziák és iskolák szükségére az Egyházi Fótanács által most újonnan

kibocsátatott. Kolozsvár, 1854. 41—42. (Ez a Koncz Boldizsár-féle latin nyelvű káté, melyet Kriza fordított magyarra.)

³² *A keresztény vallás elemei*... 17—18.

³³ Uo. 17—18.

³⁴ Uo. 16.

³⁵ Kazinczy Ferenc levele az unitáriusokról. *KerMagv* XXVII(1882). 360.

³⁶ Gál Kelemen: *Körmöczi János püspök a vallástalanság vádjá alatt*. *KerMagv* LXIII(1930). 201.

³⁷ Szentábrahádi Mihály hittani munkája, mely latin nyelven 1787-ben, Derzi Károly fordításában pedig *A keresztény hittudomány összege az unitáriusok szerint* címen 1899-ben jelent meg.

³⁸ I.m. I.k. 96.

KRIZA JÁNOS ÉS A KERESZTÉNY MAGVETŐ

Minden közösség s így Egyházunk történelmében is vannak évszámok, amelyek kimagasló határkövekként új korszak kezdetét jelzik. Így 1781-et, a Türelmi rendelet megjelenése évét úgy tekinthetjük, mint egyházunk külső megújodása korszakának kezdetét, melyet az újjáépítés és szervezés teremtő munkája jellemez, s alig van olyan templomunk, amelyben nincs ott ennek a korszaknak a jegye akár az építés vagy újjáépítés, akár a javítás évszámaként.

S ha van másik évszám, melyet méltó párként, új korszakot jelzőként mellé állíthatunk, akkor 1861 kétségtelenül az. Ekkor indult el ugyanis az a folyamat, melyet egyházunk belső, szellemi-lelki kibontakozásának és megújodásának nevezhetünk. Milyen tényezők határozták meg ennek a folyamatnak a megindulását s hogyan lett éppen 1861 határköve a belső fejlődés eredményeként létrejött modern unitarizmusnak?

Nézzük először a belső tényezőket. Kolozsvár nemcsak adminisztratív központja volt egyházunknak, hanem ennél sokkal több. Itt volt a bölcső, mely ringatta a Dávid Ferenc-i reformáció drága szülöttét, az egyistenhitet, s mater ecclesiaként édesanya, aki oltalmazta, védte gyermekét viharos történelme folyamán. Az unitárius gondolat ápolója a kollégium volt, ahol a közép- és felsőfokú oktatás mellett a lelkészképzés is folyt. Kollégiumunk a külső megerősödés mellett éppen a XIX. század közepén kezdi meg a belső fejlődést és megszilárdulást. A Bach-korszak azonban komoly visszaesést jelentett ezen a téren is, s így az abszolutizmus első éveiben mindössze négy rendes tanára volt a kolozsvári kollégiumnak: Székely Mózes, Kriza János, Mikó Lőrinc és Kovácsi Antal. Ez a szám azonban ifjainknak a külföldi akadémiákon való képzése által 1857-ben Nagy Lajossal és Pap Mózessel hatra nő, míg a következő években Buzogány Áron és Ferencz József munkába állásával nyolcra gyarapodik; a székelykeresztúri gimnázium pedig Marosi Gerely személyében kap fiatal, tehetséges munkaerőt.

Ez a tanári kar adta egyházunk vezetőségét s Kriza János által a kolozsvári egyházköztség lelkészét is. De mellettük meg kell említenünk Brassai Sámuel, Berde Áron, Kőváry László, Jakab Elek neveit, akik a kor eszméinek hatása alatt már eddig is sokat tettek egyházunk érde-